

LAİKLİK VE İNSAN HAKLARI

İoanna KUCURADI *

Dünyada birkaç onyıldan beri, bizde de 90'dan bu yana, özellikle de son bir iki yılda, herkes, kimisi bir şeyler yapmak istediğinden, kimisi de moda olduğundan insan hakları hakkında konuşuyor; insan hakları ile başka bazı kavramlar arasında – haklarında olumlu değer yargılarının yaygın olduğu demokrasi-demokratikleşme, hoşgörü, pluralizm vb. kavramlar arasında – bağlantılar kuruluyor, ama insan hakları ile laiklik arasında pek bağlantı kuran olmuyor.

* * *

İnsan hakları ile laiklik arasındaki zorunlu bağlantıyı görebilmek için, ilkin, bu iki kavramdan neyin anlaşılmasının uygun olduğunu, yaygın kanılara göre değil, bilgisel olarak belirlemek gerek. Çünkü "*insan hakları nedir?*" sorusuna bilgiyle temellendirilebilir bir cevap verilmedikçe, her şey – kimin ne hoşuna giderse ya da neye ihtiyacı varsa – bir insan hakkı satılabiliyor; laikliği de. İsteyen istediği anlama çekiyor. Örneğin geçenlerde, Sosyal Bilimler Derneği'nin kongresinde, bir genç "*hata yapma hakkı*"ndan söz etmiş.

Nedir insan hakları? Her şeyden önce, insanların – bazı insanların – insanlık tarihine getirdikleri bir düşüncedir: İnsanların, insan oldukları için, yani belirli özellikler ve olanaklar taşıyan bir türün üyeleri oldukları için, bazı hakları olduğu – : görmedikleri, ama görmeleri gereken bir muamele söz konusu olduğu – ve başkalarına böyle bir muamele göstermeleri gerektiği düşüncesidir. Bu, insanın belirli olanaklarının kişilerce gerçekleştirilip geliştirilebilmelerini sağlayan bir muameledir. Başta *İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi* ve diğer ana uluslararası insan hakları belgeleri bu muameleyi saptamaya – bu konuda ilkeler getirmeye – çalışıyor.

* Prof. Dr. Hacettepe Üniversitesi Felsefe Bölümü Başkanı.

Kişilere muamele ilkeleri olarak insan haklarına baktığımızda, görürüz ki her kişiyle ilgilerinde bu haklar birbirine bağlı olmakla ve bir bütün oluşturmakla birlikte, talepler olarak bazı önemli farklar gösterirler. Bu taleplerden bir kısmı insanın olanaklarıyla doğrudan doğruya ilgilidir; başka bir kısmı ise, bu olanakların geliştirilmesi için genel olarak gerekli görülen önkoşullarla ilgilidir. İlk türden insan haklarına, kişinin güvenliğine ilişkin talepler ve/veya “temel özgürlükler”, ikinci türe ise, insanın olanaklarını korumanın genel olarak önkoşullarına ilişkin talepler (sağlık, beslenme, eğitim, çalışma vb. haklar) girer.

İlk türden talepler, doğrudan doğruya insanın olanaklarının gerçekleştirilebilmesiyle ilgilidir. İnsana özgü etkinlikleri gerçekleştirirken kişilere dokunulmaması talep ederler. Böyle anlaşıldıklarında bu tür insan haklarına saygı, etik bir sorun olarak karşımıza çıkıyor.

Bu haklar konusunda devletin rolü, çiğnenmelerini önlemek, çiğnendikleri zaman da dengeyi yeniden kurmaktır ya da devletten bu beklenir. Bu hakların korunması, ancak onları çiğneme girişimleri olduğu zaman söz konusu olabildiğinden; devletin bu hakları koruması, bu hakları yasaların güvencesi altına alması, yani bu hakların çiğnenmesini yasalarla önlemeye çalışması, çiğnendikleri zaman da çeşitli organlarıyla araya girmesi demek olur. (Bunları söylerken, devlet organlarının da bu hakları çiğnediği, bunu yapmakla da o devletin temellerini sarstığı durumları, kuşkusuz, unutup değilim.) Geleneksel adlarıyla kişi özgürlüğü ve güvenliği gibi haklar ve gerektirdikleri (: hiç kimse esir ya da köle durumunda tutulmayacaktır; hiç kimseye işkence ya da acımasız, insan dışı, küçültücü muamele yapılmayacak, bu tür ceza verilmeyecektir; hiç kimse keyfi olarak tutuklanmayacaktır.) ile düşünce, kanaat, ifade özgürlükleri denen özgürlükler bu tür haklardır; herkesten insanın değerine dokunmama talebinde bulunurlar.

“Temel özgürlükler” bu kişi haklarının yasal güvenceleridir; bir kişi, insan olarak bu tür olanaklarını gerçekleştirirken – ancak ve ancak bunu yaparken – o kişiye hiçbir nedenle “hiç kimse”nin dokunulmamasını güvence altına alırlar. Hukuksal geçerliliği olan bir belgede yer almaları, herkesten istenebilmelerini güvence altına alır, ama yalnızca bununla bu haklara saygı gösterilmesi sağlanmış olmaz.

Bu haklar, bütün insanların eşit olduğu hakların bir kısmını oluştururlar. Bu haklara saygı gösterildiği yerde, ilgili özgürlükler vardır. Onlara saygı gösterilmediği yerde, güvensizlik –ya da anarşi ve terör– egemendir. Ve devlet organları tarafından çiğnendikleri yerde, orada baskı vardır, demektir.

Bütün insanların eşit olduğu, her kişinin insan olarak sahip olduğu,

yani tanınmaları söz konusu olmayan, ama saygı görmeleri ya da çiğnenmeleri de söz konusu olmayan bir grup temel haklar daha vardır. Bunlar, her kişiye insan olarak olanaklarını geliştirebilmesini sağlayan önkoşullara ilişkin taleplerdir. Sağlık, eğitim bu tür haklardandır. İlk grup insan haklarının tersine, bu hakların korunması kişilere doğrudan doğruya bağlı değil, bir ülkede yapılan hukuksal düzenlemelere ve alınan siyasal kararlara bağlıdır. Bu haklar ancak dolaylı olarak, devletin kişilere tanıdığı haklar – sosyal-ekonomik-siyasal haklar – ve her zaman değilse de çoğu zaman siyasal kararla kurulan kamu kuruluşları aracılığıyla korunabilirler. Yurttaşlara çizilen sınırlar olan bu tanınan haklar, ülkelerin koşullarına göre, sınırları farklı çizilebilecek haklardır. Bu haklara çizilen sınırların, aracı oldukları hakları koruyup koruyamaması, bu sınırların, bir ülkedeki bütün yurttaşların eşitliği ilkesi – yani o ülkenin koşullarında bütün yurttaşlar için yaratacakları önceden görülebilir sonuçlar – hesaba katılarak çizilip çizilmediklerine bağlıdır.

Kişi açısından bakıldığında muamele ilkeleri olduğu görülen insan haklarına modern devlet açısından bakıldığında, bu haklar toplumsal ilişkileri düzenleme ilkeleri ve kamu işlerinin yönetimine ilişkin ilkeler; yani hukukun türetileceği temel ilkeler – temel öncüller – olarak karşımıza çıkıyor: kişilerin, insanın o belirli olanaklarını geliştirebilmelerinin temel koşulların dile getirip talep ediyorlar – yaşama, beslenme, eğitim hakları gibi.

İnsan hakları düşüncesinin temelinde, bütün insanların yapı ayrınlığı ve onur-değer bakımından eşitliği kabulü bulunuyor.

Gerek muamele ilkeleri olarak, gerekse hukukun türetileceği temel öncüller olarak insan hakları, tür olarak insanın bazı olanaklarının – değerini bildiğimiz bazı olanakların – gerçekleştirilebilirliğinin koşullarına ilişkin, bu koşulların kişilere sağlanmasına ilişkin talepler getiriyor.

* * *

İnsan hakları kavramı kısaca bu şekilde ortaya konduktan sonra, şimdi de laikliğe bakalım. Nedir laiklik?

Kimilerine göre laiklik dinsizliktir. Bu sava karşı çıkanlar ise, laikliğin dinsizlik olmadığını, hem dindar hem laik olunabileceğini söylüyorlar. Ama her iki sav temellendirilmeden kaldığı için, bu tartışma bir kısır döngü oluşturuyor.

Felsefeyle bakıldığında laiklik ne dinsizlik ama ne de dinlilik olarak görünüyor. Çünkü bir dine – dine değil, belirli bir dine – sahip olan, kişilerdir, dolayısıyla gruplardır. Ama bugünkü dünyada her kişi aynı za-

manda bir devletin yurttaşdır; bir devletin yurttaşlarının da farklı dinleri olabiliyor, kimileri de dinsiz olabiliyor. Diğer yandan da farklı devletlerin yurttaşları aynı dine sahip olabiliyor. Başka bir deyişle yurttaşlık, kişilerin bir devletle ilişkisini; dinlilik-dinsizlik ise kişilerin belirli bir dinle – tek tanrılı olan veya olmayan belirli bir inanç sistemiyle– ilgisini dile getiriyor.

Her din, belirli bir öğretilen (doktrinden, dogmadan) ve bununla bağlantılı olan bir ahlak sisteminden (bir değerlendirme ve davranış normları sisteminden) oluşur. Tarihsel olan bu öğretilerde ve ahlak sistemlerinde bazı ortak noktalar olabilmekle birlikte, aralarında önemli farklar da vardır. Yoksa farklı dinlerden söz edilemezdi. Bir kişinin bir dine mensup olması, ona öğretilen ve diğerlerine göre farklılıklar gösteren bir öğretinin – epistemik özelliğine bakılmaksızın – “doğruluğuna” inanması ve bu öğretille ilgili olan değerlendirme ve davranış normlarının – epistemolojik ve aksiolojik özelliklerine bakılmaksızın – taleplerini yaşamda yerine getirmesi demektir.

Ahlak sistemleri – ister bir dinle ilgili olsunlar, ister olmasınlar, hepsi – kişilere neyin “iyi” neyin “kötü” olduğunu, dolayısıyla yapılması-yapılmaması gerektiğini öğretmek, böylece de kişilerin başkaları ve kendileriyle ilişkilerinde değerlendirmelerini ve eylemlerini belirlemek isteyen, bir grupta geçerli kılınmış norm bütünüdür – çoğu değişik ve değişken olan değer yargıları, ilkeler, kurallar bütünü. Laiklik ise herhangi bir ahlakta yer alabilecek ilkeler türünden bir ilke değildir. O, bir devlette hukuksal ilişkilerin düzenlenmesiyle ilgili bir ilkedir. Gerçi her pratik ilke gibi o da bir “şeyin” yapılması veya yapılmaması gerektiğine ilişkin bir talebi dile getirir; ama getirdiği talep, kişiler arası ilişkilerin belirlenmesine ilişkin değildir; toplumsal-hukuksal ilişkilerin ya da rol ilişkilerinin belirlenmesine ilişkindir.

Yaygın bir anlayışa göre laiklik, “din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılması” – kimilerine göre “dinin devlet işlerine karışmaması”, kimilerine göre de “yalnız dinin devlet işlerine karışmaması değil, devletin de din işlerine karışmaması” – demektir.

Bu, laikliğin oldukça yüzeysel, dolayısıyla her tarafa çekilebilecek bir dile getirilişidir. Ne var ki bu dile getiriş, laikliği açıklığa kavuşturabilmek için bize bir ipucu sağlıyor: Laiklikle, yapılan bir “şeyin” yapılmaması gerektiğine ilişkin bir talebin ortaya konmasının amaçlandığını gösteriyor. Bu talebin ilişkin olduğu bu “şeyi” açık bir şekilde saptamak, laikliğin bilgiyle ternellendirilebilir bir kavramını ortaya koymaya yardımcı olabiliyor.

Laiklik türünden bir ilkenin neyi talep ettiğim açıklıkla görebilmek için, laiklik fikrinin düşünce tarihine getirildiği tarihsel dönemin koşulla-

rını ve bu fikrin hangi koşullar karşısında, ne amaçla getirildiğini bilmek gerekiyor.

Burada bu koşulları sergilemeden, ama hesaba katarak, bize sözcüğü Fransızca'dan geçen bu fikrin, batı dillerinde iki ayrı sözcükle – *laïcité* ve *secularisation* sözcükleriyle – dile getirilmiş olmasından da yararlanarak onu kavramlaştırmaya çalışayım.

Laïcité'nin türetildiği *laikos* sözcüğü, isim olarak kullanılmış bir sıfattır. Klerikos'ın görelî kavramını dile getirmek için kullanılan bu sözcük, diğer toplumsal özellikleri ne olursa olsun ruhban sınıfına mensup olmayanları imler; yani *laikos*, *klerikos* olmayan kişi demektir. Bu anlamla ilgisinde "*laik*" sıfatınının, karşımıza doğal bir biçimde çıktığı bağlamlara bakarsak – yani '*laik ahlak*', '*laik devlet*', '*laik eğitim*' vb. bağlamlarındaki '*laik*' sıfatının ne anlama geldiğine bakarsak – laik olma: İçeriği (oluşturduğu tek tek normlar) başka bakımlardan ne olursa olsun, bir ahlak sisteminin, herhangi bir dinden kaynaklanan bir normlar sistemi olmadığını; diğer özellikleri ne olursa olsun bir devletin örgütlenmesinin ve işleyişinin, bir dinin inançlarıyla ilgili anlayışlar ve normlar tarafından belirlenmediğini; amaçları ve metodları ne olursa olsun bir eğitim sisteminin, herhangi bir dinin anlayışları hesaba katılarak oluşturulmadığını dile getiriyor, yalnızca.

Bu demektir ki laik bir devletten söz edildiğinde, bundan, o devlet hakkında öğrendiğimiz tek şey, onun örgütlenmesi yapılırken, hukuku oluşturulurken ve işletilirken, bunların herhangi bir dinin dünya görüşüne, ilke ve kurallarına uyup uymadığına bakılmadığıdır; ama o devletin nasıl örgütlenmiş olduğu, nasıl işlediği konusunda bir şey bildirmiyor '*laik*' sıfatı. Laik bir devlette yurttaşların, kişiler olarak dinlerinin olması, farklı dinlere sahip olması veya bir dine sahip olmaması, yurttaş olarak onların "*devlet*"le ilişkilerinde bir fark yaratmaz; çünkü laik devletin temelinde herhangi bir dinin normları yoktur.

Aydınlanmanın bir fikri ve modern devletin – birimi yurttaş olan ve yurttaşların hak eşitliğine dayanan devletin – bir ilkesi olarak laiklik, (*laïcisme*) bir devletin örgütlenmesinde, hukukunun oluşturulmasında ve işletilmesinde herhangi bir dinin anlayışları ve normları tarafından belirlenmemesi talebini dile getiriyor.

Bütün bunlardan anlaşıldığı üzere laiklik, felsefedeki teknik anlamıyla "*negatif*" bir kavramdır. Bu da normlara ilişkin felsefi bilgi – epistemolojik ve aksiolojik bilgi – pek az olduğu için, laikliğin getiriliş amacının gerçekleştirilmesinde büyük güçlükler yaratıyor.

Bu güçlükleri aşabilmek için şu soruyu sormamız yararlı olabilir: Bir devletin örgütlenmesini, hukukunun oluşturulmasını ve işletilmesini herhangi bir dinin anlayışları-normları belirlemeyecekse, neyin belirlemesi uygun olabilir?

Bu soruya cevap verebilmek için bazı batı dillerinde, getirildiği koşullarda yine bu düşünceyi dile getirmede kullanılan başka bir sözcük bize bir ipucu veriyor: *Secularisation-secularism* sözcüğü.

Sekülerizasyon kavramında, laiklikte olmayan e k bir öge bulunuyor: seküler (*saecularis*) sıfatının kök anlamına baktığımızda, yani *saeculum* sözcüğüne baktığımızda, bu Latince sözcüğün 'yüzyıl', 'çağ' demek olduğunu görürüz. Buna göre sekülerizasyon – Türkçe'de kolayca görülebileceği gibi – 'çağdaştırma' demek olur. Getirildiği tarihsel dönemin koşullarına bakılırsa, çağdaştırma, (*secularisation*) çağdaştırmanın ne ise – ve genellikle bir kurum oluyor – onu o anda insanlığın o konuda ulaştığı anlayışa uygun hale getirmek demek oluyor. Sekülerizm bu talebi dile getiriyor.

Böylece laiklik ve sekülerizm, aynı fikrin birbirini tamamlayan ve onu daha açık görmemizi sağlayan iki yüzü oluyor: Laiklik bir devletin örgütlenmesini ve işleyişini nelerin belirlememesi gerektiğini; sekülerizm ise nelerin belirlemesi gerektiğini söylüyor: "Çağın" felsefi düşüncesinin oluşturduğu fikirler, ortaya koyduğu bilgiler. Konuya biraz daha geniş zaman boyutları içinde bakıldığında, bunlar, Kant'ın anladığı anlamda aydınlanmanın ürünü olan veya aydınlanmanın önplana getirdiği fikirlerdir.

İşte burada, laikliğin, kurumları çağdaştırmanın nasıl önkoşulu olduğunu; laiklik olmadan çağdaştırmanın neden gerçekleşemeyeceğini görebiliyoruz.

Gerçi "çağdaşlığın" ne olduğu, özellikle başka bir tarihsel dönemle ilgisinde ne olduğu konusunda kanılar farklılık gösterebilir, nitekim gösteriyor da. Ne var ki pratikte sorunlar yaratan bu güçlüğün aşılması, konuya bunlara ilişkin felsefi bilgiyle baktığımızda, ilk bakışta görüldüğü kadar içinden çıkılmaz olmasa gerek. Şu şartla ki hukuk oluşturmada ve bu hukuku işletmede seçtiğimiz normların doğru değerlendirilebilmesi gerekiyor. Bu da sırasıyla yaşamda normların nasıl değerlendirildiğini ve bir normu doğru değerlendirmenin nasıl bir bilgisel etkinlik olduğunu bilmeyi gerektiriyor.

'Laik devlet', örgütlenmesi ve işleyişi herhangi bir dinin anlayışlarına, ilke ve kurallarına dayanmayan devlet ise 'çağdaş devlet' bugün ne özellikte bir devlet olur?

Konumuzla ilgili olarak çağımızın belli başlı fikirlerine değerleri açısından baktığımızda – özellikle de aynı konuyla ilgili farklı normları karşılaştırıp kişilerin yaşamları için yarattıkları farklı sonuçları gördüğümüzde – sanırım, bu fikirlerin en önemlisi insan haklarıdır, yani insanların, insan olduklarından dolayı “belirli” bir muamele görmeleri gerektiği düşüncesi. Ama bu çok önemli düşünce çok bulanıktır hâlâ. Bugün insan hakları sayılan kimi hakların durumu – özellikle sayılarındaki enflasyon – bunu gösteriyor.

Çağımızın en önemli düşüncesi insan hakları ise ve tek tek insan hakları bazı ilkeler ise “çağdaş devlet”, hukuku yalnız dinsel normlara değil; yerel, kültürel normlara da dayanmayan, insan hakları ilkelerine – getiriliş amaçlarına uygun bir biçimde kavramlaştırılan insan hakları ilkelerine – dayanılarak oluşturulan ve işletilen devlettir, insan haklarına dayalı devlet.

Böylece laiklik, “çağdaş devlet”in onsuz olamayacağı bir ilkedir; çünkü insan haklarının belirleyici olabilmesinin önkoşulu, onsuz olunamayacak önkoşuludur.

İnsan haklarının toplumsal-kamusal yaşamda belirleyici olabilmesini istiyorsak – yani insanlarımızın yurttaşlar olarak insan haklarının talep ettiği muameleyi görmelerini istiyorsak; (beslenmesini, eğitim görmesini, işkence görmemesini vb. istiyorsak) yukarıda belirttiğim anlamda – toplumsal-kamusal işleri en genel anlamda kültürel normların belirlememesi anlamında – laiklik muhakkak sahip çıkılması gereken bir ilkedir. Yoksa bocalayıp durmamız devam eder.

ABONET REKLAMI